

8- Sâni'-i Kadîr, Fâtır-ı Hakîm, Vâhid-i Ehad kemal-i kudretini ve cema-i hikmetini ve delil-i vahdetini göstermek için

Hatıra gelen ikinci nûkte: Sâni'-i Kadîr, Fâtır-ı Hakîm, Vâhid-i Ehad kemal-i kudretini ve cema-i hikmetini ve delil-i vahdetini göstermek için pek az bir şeyle çok işleri görmek; pek küçük bir şeyle, pek büyük vazifeleri gördürmeyi âdet etmiştir.

“Sâni'-i Kadîr, Fâtır-ı Hakîm, Vâhid-i Ehad...”

Burada Allah'ın üç ismiyle mesele açılıyor. **Sâni'-i Kadîr**, her şeyi sanatla yapan kudret sahibi Allah demektir. **Fâtır-ı Hakîm**, varlıkları yoktan yaratan ve her şeyi hikmetle yapan Allah demektir. **Vâhid-i Ehad** ise hem zatında bir, hem de her şeyde birliğinin mührü görünen Allah demektir. Yani kâinattaki bu intizam, kudretin, hikmetin ve vahdetin eseridir.

Az Şeyle Çok İş Görmek

Allah'ın kudretinde çokluk zorluk meydana getirmez. Bir tek dünya hareketiyle gece-gündüz olur, vakitler değişir, yıldızlar seyrettirilir, sema levhaları yenilenir. Bir çekirdekten koca ağaç çıkar; bir damla sudan insan yaratılır; bir güneşle bütün yeryüzü aydınlatılır. Demek Cenâb-ı Hak, az bir sebep ve küçük bir hareketle çok büyük hikmetler ve neticeler yaratır.

Bazı Sözlerde demiştim ki: Eğer bütün eşya bir tek zata isnad edilse vücub derecesinde bir suhulet, bir kolaylık peyda eder.

Tevhidde Kolaylık

Eğer bütün eşya bir tek Allah'a verilirse, her şey kolaylaşır. Çünkü bütün kâinat O'nun mülküdür, bütün sebepler O'nun emrindedir, bütün kanunlar O'nun iradesiyle işler. Bir kumandanın tek emriyle bütün ordu hareket ettiği gibi, Allah'ın bir emriyle bütün kâinat vazife görür. Bu yüzden tevhid, aklen en kolay, en makul ve en zarurî yoldur.

Eğer eşya müteaddid sâni'lere, esbablara isnad edilse; imtina derecesinde bir suubet, bir müşkülât ortaya düşer.

Eğer varlıklar Allah’a değil de sebeplere, tabiata veya ayrı ayrı güçlere verilirse, iş imkânsız derecede zorlaşır. Çünkü o zaman her bir sebebin bütün kâinatı bilmesi, bütün neticeleri hesap etmesi ve bütün varlıklarla uyum içinde çalışması gerekir. Bir çiçeği yapmak için güneşi, havayı, suyu, toprağı, mevsimleri ve bütün kâinat nizamını bilmek gerekir. Bu ise sebepler için imkânsızdır.

Çünkü bir zabıt gibi veya usta gibi bir tek zat, kesretli efrada ve kesretli taşlara bir fil ile bir hareket ile ve suhuletle bir vaziyet verip bir netice hasıl eder ki eğer o vaziyeti alması ve o neticeyi istihsal etmesi, o ordudaki efrada ve o direksiz kubbedeki taşlara havale edilse; pek çok fiillerle, pek çok müşkülatla, pek çok karışıklıklarla ancak yapılabilir.

Zabıt ve Ordu Misali

Bir zabıt, yani subay, tek bir emirle bütün askerlere aynı anda bir vaziyet aldırır. Ordu hemen düzene girer. Fakat bu düzen her askerin kendi kendine kararına bırakılsa karışıklık çıkar. Aynen öyle de kâinat bir tek Allah’ın emrinde olunca muntazam bir ordu gibi hareket eder. Fakat işler sebeplere bırakılsa her şey karışır, düzen bozulur, netice çıkmaz.

Kubbe ve Taşlar Misali

Bir usta, kubbedeki taşlara belli bir düzen verir; taşlar birbirine dayanır ve kubbe ayakta durur. Fakat o kubbenin düzeni taşların kendilerine bırakılsa, her taşın diğer taşları bilmesi, yerini hesaplaması, dengeyi kurması gerekir. Bu mümkün değildir. Demek kâinattaki intizam da parçaların kendi bilgisiyle değil, bütün kâinatı bilen bir Zât’ın tedbiriyle olur.

İşte şu kâinattaki raks ve deveran, seyr ü cvelan ve temaşa-i tesbih-feşan ve fusul-i erbaa ve gece gündüzdeki seyeran gibi ef’al, eğer vahdete verilse bir tek zat bir tek emirle bir tek küreyi tahrik ile mevsimlerin değişmesindeki acayib-i sanatı ve gece gündüzün deveranındaki garaib-i hikmeti ve yıldızların ve şems ve kamerin surî hareketlerinde şirin temaşa levhalarını göstermek gibi o âlî vaziyetleri ve gâlî neticeleri istihsal eder.

“Kâinattaki Raks ve Deveran”

“Raks ve deveran”, varlıkların dönüşü, hareketi ve ahenkli seyri demektir. Dünya döner, ay döner, gezegenler hareket eder, yıldızlar semada akıyor gibi görünür. Üstad bu hareketleri kuru bir fizik hadisesi olarak değil, Allah’ın emriyle yapılan büyük bir **tesbih ve sanat gösterisi** olarak okur.

“Seyr ü Cevelan”

“Seyr ü cevelan”, gezip dolaşma, hareket hâlinde bulunma manasına gelir. Kâinatta hiçbir şey durgun ve başıboş değildir. Dünya uzayda seyahat eder, ay menzilden menzile geçer, güneş doğar-batar gibi görünür, yıldızlar gece boyunca sema perdesinde yer değiştirir. Bütün bu hareketler, Allah’ın kudret ve hikmetini gösteren vazifeli hareketlerdir.

“Temaşa-i Tesbih-feşan”

Bu ifade çok güzeldir. “Tesbih-feşan”, tesbih saçan, Allah’ı zikreden manalar yayan demektir. Yani kâinatın hareketleri sadece seyredilecek güzel manzaralar değildir; aynı zamanda Allah’ı tesbih ettiren levhalardır. Gece semasına bakan insan, yıldızları görür; fakat iman nazarıyla bakarsa onların hâl diliyle “Sübhanallah” dedirdiğini hisseder.

“Fusul-i Erbaa ve Gece Gündüzdeki Seyeran”

“Fusul-i erbaa” dört mevsimdir. İlkbahar, yaz, sonbahar ve kış birbiri ardınca gelir. Gece ve gündüz de sürekli devreder. Bu değişimler tesadüfî değil, hikmetlidir. İlkbahar dirilişi, yaz olgunlaşmayı, sonbahar hasadı, kış ise dinlenmeyi ve hazırlığı gösterir. Gece dinlenmeye, gündüz çalışmaya hizmet eder.

“Eğer Vahdete Verilse...”

Buradaki temel nokta şudur: Bütün bu işler bir tek Allah’ın kudretine verilirse, mesele kolaylaşır. Çünkü bütün kâinat O’nun mülküdür. Dünya da O’nun, güneş de O’nun, ay da O’nun, yıldızlar da O’nundur. Mülk bir olunca idare de kolay olur. Bir kumandanın tek emriyle bütün ordu hareket ettiği gibi, Allah’ın bir emriyle bütün kâinat vazife görür.

“Bir Tek Zât, Bir Tek Emirle...”

Üstad burada tevhidin aklî kolaylığını gösteriyor. Bir tek Zât, bir tek emirle dünyayı döndürür. Bu tek hareketten gece-gündüz meydana gelir, yıldızlar hareket ediyor gibi görünür, ayın ve güneşin manzaraları değişir, mevsimlerin dönüşü başlar. Yani tek bir emir, çok büyük neticelere vesile olur.

“Bir Tek Küreyi Tahrik ile...”

Buradaki “bir tek küre” dünyadır. Dünya kendi eksenini etrafında döner; güneş etrafında seyahat eder. Bu hareketlerle bizim nazarımızda bütün sema değişir. Güneş doğar, batar; ay

farklı vakitlerde görünür; yıldızlar semada akıyor gibi olur. Demek bir tek kürenin hareketiyle koca sema bir temaşa perdesine dönüşür.

“Mevsimlerin Değişmesindeki Acayib-i Sanat”

Dünyanın güneş etrafındaki seyahati ve eksen eğikliğiyle mevsimler meydana gelir. Bu mevsimlerde Allah'ın sanatının harikaları görünür. İlkbaharda ölü gibi duran toprak dirilir, çiçekler açar, ağaçlar yapraklanır, hayvanlar canlanır. Bir tek hareketle yeryüzü her sene yeni bir sanat sergisine çevrilir.

“Gece Gündüzün Deveranındaki Garaib-i Hikmet”

Gece ve gündüzün dönüşünde de şaşırtıcı hikmetler vardır. Gece dinlenme, sükûnet ve tefekkür vaktidir. Gündüz çalışma, rızık arama ve hayatın hareket vaktidir. Eğer hep gece olsaydı hayat zorlaşırdı; hep gündüz olsaydı yine denge bozulurdu. Bu dönüş, Allah'ın hikmetli idaresini gösterir.

“Yıldızların, Şemsin ve Kamerin Surî Hareketleri”

“Surî hareket”, görünüşteki hareket demektir. Güneş, ay ve yıldızlar bize hareket ediyor gibi görünür. Hâlbuki bu görüntünün büyük kısmı dünyanın hareketinden doğar. Üstad bu görünüşü de hikmetli bir perde olarak okur. Çünkü bu sayede insan her gece ve gündüz semada yeni yeni levhalar seyrederek.

“Şirin Temaşa Levhaları”

Bu hareketler insana çok güzel manzaralar gösterir. Güneşin doğuşu, gurubun renkleri, ayın hilali, dolunayı, yıldızların gece semasındaki parıltısı, mevsimlerin yeryüzünü değiştirmesi; hepsi şirin temaşa levhalarıdır. Fakat bunlar sadece estetik manzara değil, Allah'ın varlığına ve birliğine delil olan imanî levhalardır.

“Âlî Vaziyetler ve Gâî Neticeler”

“Âlî” yüksek, “gâî” kıymetli demektir. Tek bir dünya hareketiyle çok yüksek vaziyetler ve çok kıymetli neticeler meydana gelir. İnsan vakitleri bilir, ibadet zamanlarını tayin eder, mevsimlerden istifade eder, gece dinlenir, gündüz çalışır, semaya bakıp tefekkür eder. Bu kadar çok neticenin tek bir hareketle ortaya çıkması, vahdetteki kolaylığı gösterir.

Kısa Netice

Üstad'ın burada verdiği ders şudur: Kâinattaki bütün bu hareketler bir tek Allah'a verilirse, bir tek emirle, bir tek kürenin hareketiyle sayısız hikmetli ve sanatlı neticeler ortaya çıkar. Fakat bunlar sebeplere ve dağınık kuvvetlere verilirse, iş imkânsız derecede zorlaşır. Demek **vahdet yolunda nihayetsiz suhulet, kesret yolunda nihayetsiz suubet vardır.**

Çünkü umum mevcudat ordusu onundur. İstese arz gibi bir neferi, umum yıldızlara kumandan tayin eder; koca güneşi, ahalisine ısıtıcı ve ışık verici bir lamba ve elvah-ı nukuş-u kudret olan fusul-i erbaayı da bir mekik ve sahaif-i kitabet-i hikmet olan gece gündüzü de bir yay yapar. Her bir gününe, ayrı bir şekilde bir kameri göstererek, evkatın hesabı için takvimcilik yaptırır. Ve yıldızların kendilerine, raksa gelen ve cezbeden raks eden melaikenin ellerinde süslü ve şirin, parlak nâzenin misbahlar suretini vermek gibi arza ait çok hikmetlerini gösterir.

Umum Mevcudat Ordusu

Üstad Hazretleri burada kâinatı büyük bir orduya benzetiyor. Bütün varlıklar, zerrelere yıldızlara kadar Allah'ın emrinde vazifeli neferler gibidir. Madem bütün ordu O'nundur; dilerse küçük gibi görünen bir varlığa büyük vazifeler gördürür, büyük gibi görünen bir varlığı da küçük bir hizmette çalıştırır. Çünkü mülk O'nun, emir O'nun, tasarruf O'nundur.

Arzın Kumandanlığı Ne Demektir?

“Arz gibi bir neferi, umum yıldızlara kumandan tayin eder” ifadesinden maksat, dünyanın hakikatte yıldızlara hükmetmesi değildir. Dünya, büyüklük itibarıyla yıldızların yanında küçük bir nefer gibidir. Fakat Allah'ın hikmetiyle bütün semavî manzaralar, güneş, ay ve yıldızlar, arzın ahalisi olan insanlara hizmet edecek şekilde tanzim edilmiştir.

Yani o muazzam yıldızları, arzın ahalisi olan insanlara hizmet ettirir; gece semasını süslettirir, yönleri buldurur, vakitleri bildirir, akıllara azametini gösterir ve kalplere marifetullah dersi verir. Böylece küçük bir dünya, koca semanın manalarını okuyacak bir merkez olur; yıldızlar da onun sakinlerine ders veren nuranî memurlar hâline gelir. Demek arzın “kumandan” yapılması, yıldızlara hakikî bir hükümlerlik etmesi değil; bütün o semavî ordunun arz ehline hizmetkâr edilmesi manasındadır.

Güneş Bir Lamba

“Koca güneşi, ahalisine ısıtıcı ve ışık verici bir lamba yapar” cümlesinde dünya bir hane, insanlar ve canlılar da onun ahalisi gibi düşünülür. Güneş ise bu hanenin büyük lambasıdır. Hem aydınlatır hem ısıtır hem hayatın devamına hizmet eder. Fakat güneş kendi başına iş gören bir ilah değil; Allah'ın emrine verilmiş muazzam bir memurdur.

Mevsimler Bir Mekik

“Fusul-i erbaa” yani dört mevsim, kudret nakışlarını dokuyan bir mekik gibidir. İlkbahar gelir, yeryüzüne çiçekleri, yaprakları, canlılığı işler. Yaz gelir, meyveleri olgunlaştırır. Sonbahar

gelir, hasat ve vedalaşma levhalarını gösterir. Kış gelir, perdeyi kapatır ve yeni bahara hazırlık yapar. Böylece mevsimler, yeryüzü kumaşında Allah'ın kudret nakışlarını dokuyan birer mekik olur.

Gece Gündüz Bir Yay

“Sahaif-i kitabet-i hikmet olan gece gündüzü de bir yay yapar” ifadesindeki **yay**, dokuma tezgâhında mekiğın gidip gelmesini sağlayan düzenek, yani hareketi mümkün kılan gerili sistem gibi anlaşılabilir. Nasıl mekik tek başına dokuma yapmaz; onu sağa sola sevk eden bir yay, düzen ve hareket sistemi gerekir. Aynen öyle de mevsimler kudret nakışlarını dokuyan bir mekik gibiyse, gece ve gündüz de o mekiğın işlemlerini sağlayan zamanî hareket düzenidir.

Bu bakışla mana şöyle olur: Dört mevsim, yeryüzü tezgâhında Allah'ın kudret nakışlarını dokuyan bir mekik hükmündedir. Gece ve gündüz ise o mekiği çalıştıran, günleri peş peşe sevk eden, zaman iplerini ileri geri taşıyan bir yay gibidir. Gece gelir, gündüz gider; gündüz gelir, gece gider. Bu geliş gidişle mevsim mekiği işler; bahar çiçekleri, yaz meyveleri, güz mahsulleri, kış levhaları ortaya çıkar.

Mekiğın ipleri taşımasıyla halı nasıl desen desen meydana gelirse, gece ve gündüzün ardı ardına gelmesiyle günler mevsimlerin içine sarılır. Her gün o dokumanın bir ilmeği olur. Baharda yeşil nakışlar, yazda renkli meyveler, sonbaharda sarı yapraklar, kışta beyaz örtüler dokunur. Yani gece gündüzün gidip gelişi, mevsimlerin sanatlı neticelerini meydana çıkaran hareket zemini olur.

Ay Takvimci Olur

“Her bir gününe ayrı bir şekilde bir kameri göstererek, evkatın hesabı için takvimcilik yaptırır” cümlesi ayın menzillerine işaret eder. Ay her gece başka bir şekle girer: hilal olur, büyür, dolunay olur, sonra tekrar incilir. Bu değişim, vakitlerin ve ayların hesabına hizmet eder. Demek ay, Allah'ın emriyle gökte vazife gören nuranî bir takvimci gibidir.

Yıldızlar Nâzenin Misbahlar

Üstad yıldızları, raks eden meleklerin ellerindeki süslü, parlak, nazlı kandiller gibi tasvir ediyor. Bu, semanın sadece boşluk değil, tesbih ve tefekkürle dolu bir sanat meydanı olduğunu gösterir. Yıldızlar hem gözü süsler hem kalbe Allah'ın azametini hatırlatır. Onların parıltısı, iman nazarında kuru ışık değil; Allah'ın sanatını ilan eden nuranî işaretlerdir.

Arza Ait Hikmetler

Bütün bu manzaralar arza, yani dünyaya bakan pek çok hikmet taşır. Dünya döner; güneş lamba olur, ay takvimci olur, yıldızlar süs ve tefekkür levhası olur, mevsimler kudret nakışlarını dokur, gece-gündüz hikmet sayfalarını açar. Böylece koca sema bile insanın imanına, hayatına, vaktine, rızıkına ve tefekkürüne hizmet eden büyük bir kitap hâline gelir.

Kısa Netice

Üstad'ın bu cümlede verdiği ders şudur: Kâinat Allah'ın ordusudur. Allah dilerse dünya gibi küçük bir neferi yıldızlara kumandan gibi gösterir; güneşi lamba, mevsimleri mekik, gece-gündüzü hikmet sayfası, ayı takvimci, yıldızları nuranî kandiller yapar. Bir tek emirle, bir tek hareketle, sayısız büyük hikmetler ortaya çıkar. İşte bu, tevhiddeki sonsuz kolaylığın ve Allah'ın rububiyetindeki haşmetin açık bir delilidir.

Eğer bu vaziyetler, umum mevcudata hükmü ve nizamı ve kanunu ve tedbiri müteveccih olan bir zattan istenilmezse o vakit umum güneşler, yıldızlar, hakiki hareket ile ve hadsiz bir süratle hadsiz bir mesafeyi her gün katetmeleri lâzım gelir.

Buradaki “vaziyetler”, biraz önce anlatılan semavî manzaralardır. Dünyanın dönmesiyle gece-gündüzün meydana gelmesi, mevsimlerin değişmesi, yıldızların görünüşte hareket etmesi, güneşin ve ayın insana hizmet eden vaziyetler alması gibi bütün hikmetli hâller buna dâhildir. Üstad diyor ki: Bu vaziyetler, bütün kâinata hükmeden tek bir Zât'tan istenmezse iş karışır.

Bu ifade, Allah'ın bütün varlıklar üzerindeki mutlak idaresini anlatır. Kâinatta hüküm O'nundur, nizam O'nun koyduğu ölçüdür, kanunlar O'nun iradesiyle işler, tedbir O'nun hikmetiyle cereyan eder. Bir şeyin tam yerinde vazife görmesi için bütün kâinatla münasebetinin bilinmesi gerekir. Bunu ancak bütün mevcudata hükmeden tek bir Zât yapabilir.

Yani bu işler Allah'a verilmezse, o zaman sebeplere, tabiata veya yıldızların kendi hareketlerine verilmiş olur. İşte o vakit kolay olan şey zorlaşır. Bu defa bütün yıldızların hakikaten her gün kendi kendine dönmesi ve muazzam mesafeleri katetmesi gerekir.

Tıpkı bir ordunun muntazam hareketleri bir kumandana verilmezse, her bir askerin bütün orduyu bilip ona göre hareket etmesi gerektiği gibi; bir kubbedeki taşların düzeni bir ustaya verilmezse, her bir taşın bütün kubbenin hesabını bilmesi lazım gelir. Aynen öyle de kâinattaki bu muazzam nizam bir tek Allah'a verilmezse, her bir sebebin bütün kâinatı bilecek ve idare edecek bir kudrete sahip olması gerekir. İşte dalaletin nihayetsiz müşkülatı burada; tevhidin nihayetsiz kolaylığı da buradadır.

İşte vahdette nihayetsiz suhulet ve kesrette nihayetsiz suubet bulunduğundandır ki ehl-i sanat ve ticaret, kesrete bir vahdet verir, tâ suhulet ve kolaylık olsun, yani şirketler teşkil ederler.

“Vahdette Nihayetsiz Suhulet”

Vahdet, bütün işleri bir tek Allah’a vermektir. Mülk bir olunca idare kolay olur. Ordu bir kumandana bağlı olunca tek emirle hareket eder. Bir fabrikanın bütün çarkları tek merkezden idare edilince düzenli çalışır. Kâinat da Allah’ın mülkü ve ordusu olduğu için, O’nun bir emriyle hadsiz işler kolaylıkla görülür.

“Kesrette Nihayetsiz Suubet”

Kesret ise işleri dağınık sebeplere, ayrı ayrı kuvvetlere ve şuarsuz varlıklara vermektir. Bu durumda her sebebin bütün kâinatı bilmesi, diğer sebeplerle uyumlu çalışması, neticeleri hesap etmesi gerekir. Bir çiçeğin yaratılışı bile bütün kâinatla bağlantılıdır. Onu sebeplere vermek, o sebeplere ilahî ilim ve kudret isnat etmek gibi imkânsız bir netice doğurur.

“Ehl-i Sanat ve Ticaret, Kesrete Bir Vahdet Verir”

Üstad günlük hayattan misal veriyor. Sanatkârlar, tüccarlar ve iş sahipleri çokluğu tek idare altında toplamak isterler. Çünkü dağınıklık zorluk çıkarır; birlik kolaylık getirir. Bu yüzden şirketler kurulur, işler bölümlere ayrılır ama tek merkezden idare edilir. İnsanlar bile kolaylık için kesrete vahdet verirken, kâinat gibi muazzam bir sistemin dağınık ve başıboş olması düşünülemez.

“Şirketler Teşkil Ederler”

Şirket, çok kişinin emeğini, sermayesini ve işini tek bir düzen altında toplar. Böylece dağınık işler kolaylaşır, netice daha düzenli çıkar. Üstad bu misalle şunu anlatıyor: İnsan akli bile birlik olmadan işlerin zorlaşacağını bilir. Öyleyse kâinatın intizamı, çok başlı bir idareye değil, tek bir Rabbin hâkimiyetine delildir.

Elhasıl: Dalalet yolunda nihayetsiz müşkülat var, hidayet ve vahdet yolunda nihayetsiz suhulet var.

“Dalalet Yolunda Nihayetsiz Müşkûlat Var”

Dalalet, Allah’ı tanımayan veya işleri Allah’tan başkasına veren bakıştır. Bu bakışta her şey açıklanamaz hâle gelir. Bir çiçek için bütün kâinatı sebeplere taksim etmek gerekir. Bir yıldız hareketi için hadsiz cisimlere hadsiz sürat vermek gerekir. Bir canlı için şuarsuz zerrelere ilim, irade ve hikmet yüklemek gerekir. Bu ise aklen nihayetsiz müşkülat demektir.

“Hidayet ve Vahdet Yolunda Nihayetsiz Suhulet Var”

Hidayet ise her şeyi Allah’ın mülkü ve sanatı olarak görmektir. Bu nazarla güneş lamba olur, dünya gemi olur, ay takvimci olur, yıldızlar kandil olur, mevsimler mekik olur, gece-gündüz

hikmet sayfası olur. Her şey bir tek Rabbin emrinde vazife gördüğü için bütün kâinattaki fiiller anlaşılır, kolaylaşır.